

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.7>**О. Варич,**

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДЕРЖАВА ТА ОСОБА: ВЕКТОРИ ВЗАЄМОДІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Постановка проблеми. Проблема людини, суспільства, держави, їх аналіз сягає в «сиву давнину». Ще Аристотель писав про людину як «політичну тварину». Формування громадянського суспільства і самого поняття «громадянин» починається в Стародавній Греції, а набуває розвитку в Стародавньому Римі. Марк Тулій Цицерон писав, що люди, пов'язані між собою, складають громадянську общину, а надбанням такої общини, народу є держава. Платон у трактатах «Законодавство» і «Держава» зазначав, що державі потрібна людина, а людині – держава, справедливість у них однакова, та й людина може бути моральною лише в державі [1, с. 17].

Сучасний світ вносить свої корективи та встановлює глобальні виклики численним інституційним утворенням за допомогою яких є можливим забезпечити сучасні процеси консолідації та управління життєдіяльністю соціуму. При цьому найбільшим інституційним утворенням в такому контексті виступає саме держава, яка здатна вирішувати найбільш глобальні завдання в різних сферах суспільного розвитку. Звідси випливає, що проблема з'ясування та дослідження ціннісних орієнтирів сучасної держави набуває особливого значення та лежить у площині надзвичайно важливих та дискусійних питань і пов'язується з необхідністю з'ясування самої природи ціннісних орієнтирів держави як одних із аспек-

тів ціннісної системи сучасного суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу статті складають наукові дослідження В. Алексеєва, О. Бакумова, С. Бобровник, О. Денєги, А. Кубка, В. Ладиченка, Л. Мельник, Н. Оніщенко, С. Яремчука, О. Шмоткіна та інших.

Формулювання цілей статті. Визначальною ціллю статті є дослідження векторів взаємодії держави та особи шляхом з'ясування значення та особливостей функціонування держави з метою встановлення зворотного зв'язку із суспільством на засадах паритетності.

Виклад основного матеріалу. Існування та розвиток сучасного суспільства та держави проходить в період складних історичних, політичних, економічних, соціальних перетворень, коли відбуваються значні зміни традиційних основ ціннісних орієнтирів життєдіяльності суспільства та держави. Перехід традиційних ціннісних орієнтирів суспільства та держави від авторитаризму, від корупційної держави до соціально орієнтованого суспільства та правової держави, по суті, означає зміну цілей та пріоритетів сучасних суспільства та держави. Саме тому, на нашу думку, належний розвиток та функціонування будь-якої держави має концентрувати увагу на розвитку, насамперед, ціннісних орієнтирів суспільства в цілому. В першу

чергу, це пов'язано з тим, що держава повинна реагувати на зміни у соціальному середовищі та встановити зворотній зв'язок із суспільством на засадах паритетності. Власне тому існує безпосередня взаємозалежність: зміни у світогляді населення слугують індикатором трансформації основних ціннісних орієнтирів сучасної держави. Сам процес осмислення та аналізу таких змін дозволяє в значній мірі з'ясувати найбільш ефективні ціннісно-орієнтаційні напрямки діяльності самої держави.

Теоретичний аналіз поняття ціннісних орієнтирів несе не лише науково-пізнавальне навантаження, а також дозволяє з'ясувати визначальні напрямки та моделі функціонування сучасної держави, розробити досконалі шляхи реформування економічних, політичних, соціальних, освітніх сфер державного управління.

Цінності та ціннісні орієнтації як теоретичні категорії є предметом дослідження багатьох наук: філософії, соціології, психології, педагогіки тощо. Втім, аксіологічний підхід у дослідженні саме державно-правових явищ та категорій є надзвичайно важливий як в межах філософії права, так і на теренах юридичної науки, адже розкриває їх не лише крізь призму ідей про їх ціннісну основу, а і визначає багатоманітність явищ правової дійсності, з'ясовує взаємозв'язок різних понять та категорій, а також характеризує їх глибинну сутність та значення для суспільства.

Разом з тим, філософія права (як філософія взагалі) є сферою категоріального мислення, а юридична наука (як і будь-яка наука) – областю понятійного мислення. При цьому категоріальні та понятійні стилі мислення завжди взаємодіють. Понятійне визначення завжди є об'єктивним, воно формує поняття шляхом визначення сукупності певних властивостей предмету [2, с. 122].

Поняття ціннісних орієнтацій держави можливо розглядати як певну

сукупність ієрархічно пов'язаних між собою ціннісних характеристик держави, як важливих аспектів сутності, елементів внутрішньої структури та сторін буття держави. Втім, слід наголосити на тому, що ціннісні орієнтири держави формуються у процесі тісного діалогу між державою та суспільством, державою та особою. Тобто важливою є ідея з одного боку підвищення ролі суспільства відносно регулювання різних сфер його життєдіяльності, а з іншого – підтримка та гарантування такої життєдіяльності виступає основним ціннісним орієнтиром держави.

Власне, суспільство та держава – базові елементи системи взаємовідносин. І допоки існує людина – існуватиме суспільство, а від структурованості суспільства буде залежати належне функціонування держави [3, с. 14], яке в значній мірі буде здійснюватись за допомогою комунікації між людиною, державою та суспільством.

Така комунікація покликана забезпечити: 1) для людини – утвердження її самоцінності в діапазоні від суспільної думки до правових норм, створення достатньої законодавчої бази для реалізації політичних свобод, соціальних гарантій і справедливості, захисту від державно-чиновницької сваволі та соціальної стихії; 2) для суспільства – рівну правову захищеність державою усіх його соціальних прошарків, безумовну пріоритетність основ, що забезпечують безконфліктність, структурованість і політичну упорядкованість суспільного життя, режим громадянського миру і злагоди, загальний захист суспільства як цілісного, соціально диференційованого, саморегульовального організму від негативного впливу зовнішніх чинників, зрештою – можливість контролю суспільства над державою, прозорість і підзвітність діяльності його структур; 3) для держави – адекватне втілення прав людини у правові норми і в механізми захисту цих прав, що

відкидає політичний волюнтаризм владних структур, соціальну і національну дискримінацію, панування права в усіх сферах життя, формування оптимальної, самодостатньої системи державно-політичних інститутів, створення умов для продуктивної законотворчої діяльності, результати якої відповідають інтересам людини і втілюються в повсякденному житті через потужний виконавчий механізм, ефективний поділ усіх гілок влади [5, с. 18–19].

Натомість, необхідно зауважити, що протягом значного історичного періоду держава узурпувала право регламентувати суспільні відносини, підкоряючи при цьому суспільство. І лише на сучасному етапі розвитку ті суспільства, що репрезентовані, в основному західними демократіями, можуть проявити активну участь у правотворчому процесі, де норми права виступають органічним продовженням існуючих соціальних зв'язків та відносин між суспільством та державою [3, с. 26]. Саме такі зв'язки мають сформувати визначальні ціннісні орієнтири сучасної держави.

Не випадково, аспекти визначальних ціннісних орієнтирів сучасної держави знайшли відображення в документі Копенгагенської наради Конференції по людському виміру НБСЄ (1990 р.), який закріпив, що правова держава означає не просто формальну законність, яка забезпечує регулярність і послідовність у досягненні й підтримці демократичного порядку, а й справедливість, засновану на визнанні й повному прийнятті вищою цінністю людську особистість й гарантування цього установами, що утворюють структури, які забезпечують найбільш повний її прояв [5, с. 1]

У демократичній державі перш за все її ціннісний зміст полягає у тому, що державою забезпечується свобода особистості. Забезпечення свободи особистості та суспільства в цілому багато в чому пов'язане з відповідальністю держави перед особистістю.

Тому відповідальність можна кваліфікувати також як «певну міру свободи». Такий підхід логічно обумовлює висновок, що сутність соціальної відповідальності ґрунтується на загальнолюдських цінностях і нерозривно пов'язана із поняттям свободи: вони взаємопов'язані і не існують один без одного. Не можна жити в суспільстві й мати тільки права (свободи), і не мати відповідних обов'язків перед суспільством (відповідальності). Одночасно носій відповідальності повинен мати необхідну сукупність можливостей (свободи) для реалізації певних обов'язків. Єдність свободи й відповідальності відображається в єдності прав і обов'язків громадян [6, с. 44].

Як справедливо зазначила Н. Оніщенко, з урахуванням особливого статусу держави як публічного суб'єкта навряд чи необхідно при реалізації юридичної відповідальності держави прагнути до встановлення вини самої держави або конкретних службовців, оскільки найчастіше неможливо встановити осіб, винних у порушенні прав людини. Тому достатнім є встановлення самого факту порушення прав і свобод людини державним органом або його службовцями, щоб це стало підставою юридичної відповідальності держави перед приватною особою. Принцип презумпції винуватості держави [7, с. 4] і є відображенням змін в аксіосфері держави за сучасної доби. В такому напрямку ціннісні орієнтири держави ґрунтуються на засадах загальнолюдських цінностей, впливають із соціальної відповідальності та отримують прояв у єдності прав, обов'язків як держави так і суспільства.

Натомість, відповідальність особи перед державою існує при будь-якому типі держави, що виявляється у дотриманні певних заборон, наприклад, щодо заборони створення незаконних військових формувань, виконання обов'язків, зокрема, сплатити податок, а також встановлення обмежень у випадку правопорушень [8, с. 124].

Як зазначалось, ціннісні орієнтири держави формуються у процесі тісного діалогу між державою та суспільством, державою та особою. Саме тому, закріплюючи у чинному законодавстві міру свободи, держава аналогічно, у цій самій мірі, обмежує себе у власних рішеннях та діях, бере на себе певні зобов'язання щодо забезпечення справедливості у відносинах з кожним громадянином.

Держава має орієнтуватись на здійснення своєї діяльності виключно в юридичних межах з метою забезпечення оптимального поєднання інтересів як суспільства так і безпосередньо самої держави [8, с. 83]. Зокрема, держава може делегувати приймати окремі юридичні акти громадським та іншим недержавним організаціям, надавати силу закону судовим чи адміністративним прецедентам, нормативним договорам та угодам. Це означає, що процес формування права може відбуватись як зверху вниз, так і знизу вгору, виростаючи, тим самим, з правил поведінки, що склались у суспільстві, а державі залишатиметься лише закріпити такі правила. З обранням такої стратегії право створюватиметься всім суспільством, але виходитиме від держави як офіційного його представника [3, с. 34].

Важливим аспектом ціннісних орієнтирів сучасної держави є утвердження свободи особистості та соціальної справедливості. Власне формальну основу аксіологічних властивостей рівності, свободи та справедливості, основних природних прав людини на міжнародному рівні закріпила Загальна Декларація прав людини 1948 року. Слушною в цьому напрямку є позиція Б. Малишева, який підкреслює, що зазначеним документом вперше на глобально-юридичному рівні було запропоновано всім державам світу визнати систему основних прав людини, імплементувати її у національні системи законодавства та забезпечити її охорону

і захист. За допомогою Загальної Декларації прав людини категорії «справедливість», «рівність», «свобода», «гуманізм», які є цілями моральної та правової систем соціального регулювання, отримали своє всесвітнє юридичне закріплення та юридичну конкретизацію [9, с. 148].

Свобода, як стан особистості, у суспільстві є однією з дискусійних проблем правової науки, адже завжди належить до вищих соціальних та політико-правових цінностей. У цьому напрямку, ґрунтуючись на історичних та демократичних засадах можливо виокремити три основні постулати сучасного ціннісного виміру: рівність, свобода та справедливість [10, с. 5–6]. При чому, саме свободі надається визначальне значення, оскільки вона має найвищу цінність як для окремої особи, так і суспільства в цілому. Право на свободу людини в Україні гарантує Основний Закон держави. Стаття 29 Конституції України проголошує: «Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність».

Проголосивши в статті 3 Конституції України людину найвищою соціальною цінністю, законодавець на конституційному рівні по суті визначив основний соціальний вектор у взаємовідносинах між людиною і державою. Цей вектор можна відобразити формулою «від людини – до держави», а не навпаки, як це було властиво за часів до незалежності України. Це важливе положення Основного Закону України слід вважати гуманістичною засадою діяльності держави. І це означає, що держава в цій діяльності має бути обмежена правами та свободами людини. При цьому, саме стан справ у захисті прав і свобод людини, їх реалізації і є тим критерієм, за яким слід оцінювати рівень розвитку будь-якої держави й суспільства зокрема. Ми вважаємо, що не тільки закріплення, а в першу чергу стан здійснення, охорони й захисту основних прав і свобод громадянина є визначальним показником

цивілізованості, культури будь-якої держави та суспільства.

І в цьому сенсі надзвичайно важливого значення набуває забезпечення найсприятливіших умов для реалізації конституційних прав і свобод людини. Ці умови можуть бути матеріальними, організаційними, духовними, правовими та іншими. І всі вони роблять реальністю здійснення основних прав і свобод, виконання обов'язків людини та громадянина і забезпечують їх охорону від незаконних обмежень та посягань [11, с. 49].

Згідно зі статтею 21 Конституції України «права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Це означає, що більшість прав і свобод, гарантованих Конституцією, не даровані людині державою. Вони їй належать від народження, а держава це визнає як факт. За словами англійського філософа К. Поппера, головним завданням демократичного законодавства є визначення ступеня свободи, який слід залишити громадянам, не ставлячи при цьому під загрозу ту свободу, яку держава мусить захищати [12].

В такому напрямку взаємозв'язок держави та особи характеризується певним дуалізмом: з одного боку права людини належать їй від природи, вона має їх незалежно від держави. При цьому основним завданням держави є створення умов для забезпечення їх реалізації та запобігання їх порушенню. Це так званий гуманістичний підхід до взаємодії держави та особи. З іншого боку – саме держава надає особі її права та встановлює її можливості (державинський підхід). Втім, у демократичній державі її ціннісний зміст полягає в тому, що забезпечується свобода особистості. Для того, щоб реалізувати таке забезпечення держава повинна встановити певні обмеження, заборони, контроль у суспільному житті [13, с. 56] на засадах паритетності. У цьому напрямку слушною є позиція А. Колодія, який

зазначає, що свобода людини – це її можливість діяти в межах чинного законодавства за власним розсудом [14, с. 122].

Свобода особи – це свобода в межах окреслених правом і заснованою на ньому конституцією держави. А втім принцип свободи поширюється на всіх суб'єктів правовідносин, у тому числі і на особу, а також на державу. Свобода особи полягає в можливості «робити все, що прямо не заборонено законом». На відміну від свободи індивіда, свобода держави, її органів та інших суб'єктів (юридичних осіб публічного права) полягає в можливості робити тільки те, що «прямо передбачено законом». Крім того, наявність у держави суверенітету дає змогу говорити про її свободу у світовій спільноті. Спільне між наведеними свободами полягає у тому, що жодна з них не може бути безмежною.

Свобода, в наслідок її особливої цінності надавати індивідам можливість задовольняти їх різноманітні потреби, не здатна формуватись лише з обмежень, тобто її першоджерелом не може бути дозвіл за принципом «менше свободи – більше свободи». Державі з метою гарантування свободи кожного необхідне визначення і збереження меж існуючої свободи, тобто повинен діяти принцип «від неупорядкованості свободи до її впорядкованості». Таким чином, визначення меж свободи є встановлення її змістовних характеристик, чим і визначаються її межі. У цьому випадку правове визначення свободи одержує належне забезпечення, тобто право не тільки здатне визначати межі можливості індивіда, але й представляє йому можливість зберігати, захищати, відновлювати все, що перебуває в межах його свободи.

Висновки. Враховуючи вищезазначене можливо сформулювати наступні висновки. Держава та суспільство є незалежними, автономними, але в той же час взаємозалеж-

ними та взаємодоповнюючими одна одну сферами. Їх взаємовідносини можливо побудувати на основі ряду принципів, які власне і здатні сформулювати основні ціннісні орієнтири сучасної держави: 1) паритетність взаємовідносин тобто необхідність тісного діалогу між державою та суспільством, державою та особою; 2) відповідність рівня розвитку держави рівню розвитку суспільства; 3) побудова взаємовідносин між державою та особою на засадах взаємоповаги та взаємної відповідальності; 4) встановлення комунікації між особою, державою та суспільством.

У сфері взаємодії із суспільством та особою на засадах паритетності держава має на основі цих принципів сформулювати систему визначальних ціннісних орієнтирів, які будуть, зрештою, виступати результатом їх співпраці та партнерських взаємовідносин. В цьому напрямку серед визначальних ціннісних орієнтирів можливо виокремити: 1) закріплення прав людини як найвищої соціальної цінності (за формулою «від людини – до держави»), гарантування, охорона та захист якої виступає головним напрямком у діяльності держави; 2) утвердження свободи особистості та соціальної справедливості шляхом законодавчого закріплення меж існуючої свободи та створення відповідних механізмів його впровадження; 3) встановлення безпосереднього взаємозв'язку свободи та відповідальності, прав і обов'язків; 4) забезпечення свободи особистості та суспільства в цілому, що пов'язується з відповідальністю держави перед особистістю; 5) знаходження соціального компромісу між суспільством та державою з метою гармонізації суспільно-державних відносин на паритетних засадах.

Стаття присвячена дослідженню векторів взаємодії держави та особи в умовах сьогодення, що відбувається у наступних

напрямах. По-перше, в статті за основу обрано ціннісний (аксіологічний) підхід оскільки саме він у дослідженні державно-правових явищ та категорій є надзвичайно важливий як в межах філософії права, так і на теренах юридичної науки, адже розкриває їх не лише крізь призму ідей про їх ціннісну основу, а і визначає багатоманітність явищ правової дійсності, з'ясовує взаємозв'язок різних понять та категорій, а також характеризує їх глибинну сутність та значення для суспільства. Разом з тим, у статті аксіологічний підхід обрано з метою посилення розуміння, з одного боку, людини, як найвищої соціальної цінності, а з іншого – держави як інституційного утворення, що здатне закріпити та забезпечити сучасні процеси консолідації та управління життєдіяльністю соціуму. В цьому напрямку належний розвиток та функціонування будь-якої держави має спрямовувати увагу на розвиток, насамперед, ціннісних орієнтирів суспільства в цілому адже саме зміни у соціальному середовищі слугують орієнтиром трансформаційних перетворень ціннісних орієнтирів сучасної держави.

По-друге, у статті розкрито сутність понять людина, особа та держава як базових елементів в системі комунікації, де важливого значення набуває впорядкована структурованість самого суспільства, адже від цього буде залежати належне функціонування держави. З метою дослідження означених аспектів у статті значна увага приділяється комунікативному підходу. В цьому напрямку суспільство – це соціальний фундамент держави і водночас соціальне середовище, в якому вона функціонує. Комунікація між ними будується на паритетних засадах, проте визначальним є зворотний зв'язок саме від суспільства оскільки воно фор-

мує державу, її інститути спрямовує і контролює її діяльність.

По-третє, значна увага у статті приділяється питанням свободи особистості та соціальної справедливості. У цьому напрямку вектор дослідження спрямований на з'ясування питань відповідальності держави перед особою. Державі з метою гарантування свободи кожного необхідне визначення і збереження меж існуючої свободи тобто встановлення її змістовних характеристик.

Ключові слова: держава, особа, громадянське суспільство, відповідальність держави перед особою, свобода особи.

Varych O. State and person: vectors of interaction in modern conditions

The article is devoted to the study of vectors of interaction between the state and the person in the present conditions, which takes place in the following directions. First, the article is based on the value (axiological) approach because it is in the study of state-legal phenomena and categories that it is extremely important both within the philosophy of law, and in the field of legal science, because it reveals them not only through the prism of ideas about their value basis, and determines the diversity of the phenomena of legal reality, finds out the relationship of different concepts and categories, and also characterizes their deep essence and significance for society. At the same time, in the article the axiological approach is chosen to refer to the understanding, on the one hand, of a person as the highest social value, and on the other – of the state as an institutional entity that is able to consolidate and ensure modern processes of consolidation and management of the vital activity of society. In this direction, the proper development and functioning of any state should direct atten-

tion to the development, first of all, of the value orientations of society as a whole, because it is changes in the social environment that serve as a guideline for transformational transformations of the value orientations of the modern state.

Secondly, the article reveals the essence of the concepts of man, person and state as the basic elements in the system of communication, where the ordered structure of society itself becomes important, because the proper functioning of the state will depend on it. In order to study these aspects, the article pays considerable attention to the communicative approach. In this direction, society is the social foundation of the state and at the same time the social environment in which it functions. Communication between them is built on an equal footing, but the feedback from society is decisive because it forms the state, its institutions direct and control its activities.

Thirdly, considerable attention in the article is paid to the issues of individual freedom and social justice. In this direction, the research vector is aimed at clarifying the issues of state responsibility to the person. The state, in order to guarantee the freedom of everyone, needs to define and preserve the boundaries of the existing freedom, that is, to establish its meaningful characteristics.

Keywords: state, person, civil society, responsibility of the state to the person, freedom of the person.

Key words: state, person, civil society, responsibility of the state to the person, freedom of the person.

Література:

1. Костицький М.В., Кушакова-Костицька Н.В. Про ієрархію та взаємодію в системі «людина-громадянське суспільство-держава». Взаємодія громадянського суспільства, особи і держави: вектор удосконалення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-й річниці Конституції

- України (м. Київ, 22 червня 2021 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. 240 с.
2. Табачковський В.Г., Булатов М.О., Хамітов Н.В. Філософія: Світ людини. К.:Либідь, 2003. С. 121-138.
3. Алексєєв В.М. Взаємовідносини держави та суспільства: навч. посіб. Дніпро: ГРАНІ, 2019. 179с.
4. Телешун С. О., Рейтерович І. В., Ситник С. В. Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики : наук. Розробка. К.: НАДУ, 2013. 44 с.
5. Документи Копенгагенської наради Конференції по людському виміру НБСЕ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082#Text (дата звернення: 27.12.2024).
6. Яремчук С.В. До проблеми формування інституту відповідальності держави перед особою Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. 2014. Вип. 3. С. 41-52.
7. Оніщенко Н.М., Сунєгін С.О. Відповідальність держави перед особою в контексті розвитку громадянського суспільства. Державо та право. 2012. Вип. 64. С. 3-11.
8. Крестовська Н.М. Теорія держави і права: Елементарний курс. Н.М. Крестовська, Л.Г.Маввєєва. Х.:ТОВ «Одіссей», 2007. 432 с.
9. Малишев Б.В. Загальна декларація прав людини 1948 року та сучасне праворозуміння. Вісник Вищої ради юстиції. 2012. № 3 (11). С. 147-60.
10. Поняття рівності у філософії права. URL: http://www.philosophylawdep.chnu.edu.ua/professors/files/publications/serhiy_bodnar/06.pdf. (дата звернення: 27.12.2024).
11. Кушніренко О. Г. Людина як найвища соціальна цінність: проблема дієвості конституційних гарантій. Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина : зб. тез наук. доповідей і повідомл. II Міжнар. наук.-практ. конф. 6 грудня 2013 р., м. Полтава. Х.: Право, 2013. 616 с.
12. Критичний раціоналізм та інші ідеї Карла Поппера. URL: <https://www.irf.ua/krytychnyj-racjonalizm-ta-inshy-ideyi-karla-poppera/> (дата звернення: 26.12.2024).
13. Городяненко В. Г. Соціологія: посібник для студ. Вузів. К. : Академія, 1999. 383 с.
14. Колодій А.М., Опришко І.В. Правознавство: Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2000. – 640 с.